

AMIRIY IJODIDA HAQIQIY VA MAJOZIY ISHQ TASVIRI

Imomaliyeva Musharrafxon Ilhomjon qizi

Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrasida o'qituvchisi, O'zRFA doktoranti

E-mail: imomaliyevamusharrafxon@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-sentabr 2024-yil

Tasdiqlandi: 26-sentabr 2024-yil

Jurnal soni: 12

Maqola raqami: 20

DOI:

<https://doi.org/10.54613/ku.v12i.997>

KALIT SO'ZLAR / КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА /

KEYWORDS

Amiriy ijodi, haqiqiy ishq, majoziy ishq, ma'naviy ishq, ilohiy sevgi, ruhiy yaqinlik, ehtiros va go'zallik, sevgining falsafasi, ishqning ikki qirrasini, ma'naviy komillik, sevgining talqini, insoniy qadriyatlar, poklanish va yuksalish.

ANNOTATSIYA / АННОТАЦИЯ / ANNOTATION

Ushbu maqolada Amiriy ijodida ishq mavzusi alohida o'rin egallaydi. Ijodkor loyihalarida ishqning bu ikki qirrasini talqin qilishda, go'zal timsol-u obrazlar bilan ziynatlabgina qolmay, balki uni inson qalbi va ruhiy dunyosining yuksalishi bilan bog'laydi. Haqiqiy ishq orqali inson o'zining ichki dunyosini poklashga, ma'naviy mukammallikka erishishga intiladi. Ma'juziy ishq esa, insonni o'z ichki his-tuyg'ulari bilan to'qnashuviga olib keladi, lekin bu tuyg'ular odamni yuksak maqsadlarga yetaklashda muhim o'rin tutadi.

Kirish. Amiriy devoniga yozgan debochasida o'zidagi ijodga moyillik haqida gapira turib, "ko'ngul ishq muhabbat zavqiga ro'g'ib va zamirimdagi oshiqona, shavqangaz g'azallar shavqi g'olib erdi" deb yozar ekan, "al-majozu qantarot ul-haqiqa" ta'limi birla haqiqat sarmashqin olur erdim (1,26), – deb ta'kidlaydi. Bu bilan u "Majoz – haqiqatning ko'prigidir", – degan irfoniy ta'limotga ko'ra majoziy muhabbat vositasida haqiqatni ishqni qalamga olgani, binobarin, ijodi ilohiy ishq tarannumidan xoli emasligini qayd etib o'tadi.

Ma'lumki, tasavvuf falsafasiga ko'ra ilohiy ishq manziliga majoziy ishq ko'prigidan o'tib boriladi¹. Shuning uchun ham Navoiyning "ermish" radifli g'azaliga muxammasida Amiriy "Haqiqat qasriga boshlab boradigan rahbar bu – majoziy ishq hisoblanadi", – deb yozadi:

Haqiqat borgohi rahbari ishq majoz ermish (1,375).

Boshqa bir baytida esa "Go'zallar ishqidan yuz o'girmangki, haqiqiy ishq sari majoziy muhabbat boshlab boradi", – deya tarkidunyo qilgan zohidlarni ishq yo'lga chorlaydi:

*Qochmangiz gulchehralar savdosidin, ey ahli zuhd –
Kim, haqiqat rahbari ishq majoz ermish, yoning (1,192).*

Bunday qarashlarning asosida esa haqiqiy va majoziy ishqning o'zaro taqozodorlik munosabatida ekanligi g'oyasi yotadi. Zero, "tasavvufda majoziy ishq (insonga, borliqqa bo'lgan real sevgi) haqiqiy ishq (Vujud mutlaqqa – Haqqa bo'lgan muhabbat) alohida olinib, unga qarama-qarshi qo'yilmaydi. Balki majoziy ishq ishq haqiqiyning bir ko'rinishi yoki haqiqiy ishq yo'lidagi o'ziga xos bosqich sifatida baholanadi. Ruhan pok, ma'naviy komil inson uchun majozning o'zi ayni haqiqatdir"².

Adabiyotlar tahlili

Amiriyshunos olimi Zebo Qobilova ham shoir ijodi asosan ishqiy yo'nalishda bo'lib, "ularda majoziy va haqiqiy ishq talqini o'zaro omuxta bo'lib ketgan"ligini alohida ta'kidlaydi. "Zohiran hayot go'zali madh etilgan g'azallar ko'pincha botinon ilohiy mahbuba ta'rifi bag'ishlangan bo'ladi"³.

"Muhabbat bir vaqtning o'zida ham olam va odam go'zalligi, ham ilohiy Yor jamoliga qaratilgan bo'lishi mumkin. Garchi orifona falsafada moddiy olamni majoz, Mutlaq ruhni haqiqat (haqiqiy mavjudlik) deb ajratilgan bo'lsa-da, amma bu ikki tushuncha batamom bir-biriga zid deb qaralmagan Aksincha, majoziy olam tasviridan maqsad Haqiqatni chuqurroq anglash, Uni insonga yaqinroq qilib tasavvur etish ko'zda tutilgan"⁴.

Tasavvuf ta'limotiga ko'ra, Olloh taolo har bir yaratqida u yoki bu darajada tajalliy etadi, biror-bir jon yoki narsa ilohiy nur jilvasidan xoli emas. Shuning uchun ham ma'rifat sohiblari har bir zarrada Yaratuvchi jamoli va kamolining in'ikosini ko'radilar va shuning uchun butun ashyo va jonli mavjudotga muhabbat nazari bilan qaraydilar. Parvardigori olam yaratgan narsani sevish aslida uning o'zini sevishdir. Xuddi majozdan haqiqatga borgan kabi, jonli va jonsiz mavjudotni sevish orqali ularning Yaratuvchisiga ishq ifodalanadi. Jumladan, Amiriy ham quyidagi baytida "Sarv qomatli go'zallar har qancha husnda tanho bo'lmasin, ular jamolining tomoshosidan maqsad aslida ularni Yaratuvchisidir", – degan irfoniy haqiqatni badiiy talqin qiladi:

*Sarvqomatlarni ruxsori tamosho qilsa ham,
San erursan muddao, harchand bo'lsa bori xo'b (1,61).*

Ilohiy mahbubaning quyoshday porloq yuzida jilvalangan nur esa dunyoning na quyoshida bor, na oyida. Amiriy bu irfoniy haqiqatni mana bunday badiiy talqin qiladi:

*Ne qamardin bo'ldi zohir, ne quyoshdin oshkor
Ul tajallikim, yuzung xurshidi tobonidatur (1,97).*

Forsiy baytlaridan birida ham "Sanamlar yuzini tomosha qilishdan maqsad ularda ilohiy mahbuba diydori nuri jilvasini ko'rishdir – bu gulistonda men bir tikansiz gul talabidaman":

*Az tamoshoi buton maqsudi man didori yst,
Z-in guliston yak guli bexor doram ehtiyoj (2,85).*

Har qanday gul tikandan xoli bo'lmaydi. "Beayb Parvardigor", – deganlaridek, tikansiz gul deganda ham tasavvuf she'riyatida barcha qusurlardan xoli, har jihatdan to'kis haqiqiy mahbuba ko'zda tutiladi:

*Ey, ko'zu yuzung hayrati osori tamosho,
Nazzorayi husnung guli bexori tamosho (1,47).*

Metodologiya.

Amiriy ijodida majoziy va haqiqiy ishq tasvirini o'rganish metodologiyasini ishlab chiqishda bir necha adabiy va ilmiy tahlil usullari asosida yondashish mumkin. Bu metodologiya Amiriy she'riyatining asosiy mazmuniy jihatlarini chuqur tushunishga va ishqning turli shakllari qanday ifodalanganini tahlil qilishga yordam beradi.

1 Улудоғ С. Тасаввув теримлари сўзлиги. – Истанбул, 2005. – С. 239.

2 Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: "Фан", 1983, 25-бет.

3 Қобилова З. Муҳаббат мамакатининг амири \ \ А м и р и й. Девон. I. Ўзбекча шеърлар, 16-бет.

4 Комилов Н. Маънолар оламига сафар (Алишер Навоий ғазалларига шарҳлар). – Тошкент: "Tamaddun", 2012, 27-28-бетлар.

1. Manbalarni tahlil qilish.

- Asosiy asarlar tanlovi: Dastlab Amiriy ijodidagi ishq mavzusini aks ettiruvchi asarlarni aniqlash zarur. Ularning orasida g'azallar, ruboiylar, va boshqa janrlardagi asarlarni ko'zdan kechirish kerak.

- Maqsadli matn tahlili: Ishqni aks ettirgan so'z va obrazlarni, ularning badiiy va majoziy vositalari orqali qanday tasvirlanganini aniqlash.

2. Nazariy asosni aniqlash.

- Sharq adabiyoti an'analarini tahlil qilish: Amiriy ijodi an'anaviy Sharq mumtoz adabiyotiga mansub ekanligi sababli, ishq mavzusini Sharq adabiyoti va falsafasi kontekstida tushunish muhimdir. Xususan, ishqning ilohiy (majoziy) va insonga nisbatan (haqiqiy) turlariga oid nazariy yondashuvlarni o'rganish kerak.

- Tasavvuf va majoziy ishq: Amiriy she'riyatida majoziy ishq ko'pincha tasavvufiy ramzlar bilan bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ishqni ma'naviy kamolot yo'lida ilohiy haqiqatga yetishish sifatida tushunish kerak. Tasavvufdagi ishq nazariyasini o'rganish orqali majoziy ishqning tahlili chuqurlashadi.

- Haqiqiy ishqni izlash: Haqiqiy ishqni oddiy insonga nisbatan bo'lgan his-tuyg'u sifatida talqin qilish uchun g'azal va ruboiylardagi ishqiy izhorlarni o'rganish, bu she'rlarning qahramonlararo munosabatlari qanday tasvirlanganiga e'tibor berish kerak.

3. Badiiy vositalar tahlili.

- Badiiy uslub: Amiriy she'riyatida ishlatilgan badiiy vositalarni o'rganish, jumladan tashbeh, isti'ora, kinoya kabi san'atlarning ishqni tasvirlashdagi rolini tahlil qilish kerak.

- Ramz va timsollar: Ma'lum bir so'zlar yoki obrazlar orqali berilgan ramziy ma'nolarni ajratib olish. Masalan, gul, bulbul, oshiq, ma'shuq kabi ramzlar orqali majoziy va haqiqiy ishq qanday aks etganini aniqlash.

4. Tematik va obrazli tahlil.

- Ishq mavzusini tematik o'rganish: Amiriy ijodida ishqning asosiy mavzularini aniqlash (muhabbat, hijron, visol va boshqalar).

- Obrazlarni tahlil qilish: Ishqning majoziy va haqiqiy shakllari orqali yaratilgan oshiq va ma'shuq obrazlarini tahlil qilish.

5. Taqqoslash metodikasi.

- Boshqa shoirlar bilan taqqoslash: Amiriy ijodini boshqa mumtoz shoirlar (masalan, Navoiy, Fuzuliy) bilan taqqoslash orqali uning ishqiy she'riyatidagi o'ziga xosliklarni o'rganish. Bu jarayonda umumiylik va farqlarni aniqlash orqali Amiriy ijodidagi ishqning o'ziga xos tasviri haqida xulosalar chiqarish mumkin.

6. Ijtimoiy va madaniy kontekstda o'rganish.

- Adabiy-madaniy kontekst: Amiriy ijodini yozilgan davrning ijtimoiy, madaniy va falsafiy muhitida o'rganish. Uning she'riyatida majoziy va haqiqiy ishq tasvirining davr va jamiyat qadriyatlarini bilan qanday bog'liqligini tahlil qilish.

Bu metodologiya Amiriy ijodidagi majoziy va haqiqiy ishq tasvirini chuqur va keng qamrovda tahlil qilishga imkon beradi.

Tahlil va natijalar

Tasavvufiy qarashga ko'ra, ma'shuqa nozi tig'ining qurboniga aylangan oshiq qaytanga jon topadi. Chunki ilohiy ishqda vujud emas, ruh visolga yetadi. Vujud aslida bu yo'ldagi to'siqdir. Shuning uchun ham ishqda fano bo'lgan aslida baqoga erishadi⁵. Mana bunday baytlardan maqsad shu:

*Ishq yo'lida fano o'lmaq erur ayni baqo,
Kimki o'ldi xanjari noz ila, qurbon topti jon (1,280).*

Shoh-shoir ijodida ma'shuqaning husnu jamoli, go'zal uzvlari ta'rifi bilan bog'liq qator g'azallari borki, ular o'z-o'zidan real mahjubaga bag'ishlangan. Amiriyning "qaro", "zeb", "qiyg'och", "etma cho'x", "sahar", "dermishlar", "gulnor", "ustindadur", "anor", "harir", "qildi soz", "qaroyu qirmiz", "qosh", "tarog'", "o'ynamoq", "chuchuk", "kirpik", "ko'rguzung", "ayting", "muborak", "xush kelding", "kokuling", "mujgoning", "mujgonlaring", "qoshlaring", "o'shal", "dolu gul", "kokul", "taslim", "ko'rmadim", "chin", "sog' o'lsun", "tahsin", "o'rgulsun", "aylansun", "mavzun", "o'lsun", "qo'zg'olmasun", "o'xshatma", "hay-hay", "aylamay naylay" radifli, "Oshiqmanu, ishq o'tida bag'rim kabobdur", "Ko'rsaturlar jilva birla bizlara gulzorlar", "Lablaring takallumda to'kti oncha gavharlar", "Ey, labing davrida saf chekxon xati anbarmudur?", "Bog' ichra sarvinoz xiromingga bandadur", "Mani hayronlig'im, ey nozanin, zebolig'ingdindur", "Kulbam sori gar kelsangiz, jon naqdidur

podoshingiz", "Bu gulshan ichra cho'q sarvi sarafroz", "Hushu xiradni berguchi barbod sizmusiz?", "Jono, manga ishqingda na tadbiru na kengosh", "Yor qaddidin gapir, tovus raftori g'alat", "Mani zor ayladi bir mast g'azalxon hofiz", "Nigoro, ko'rmadim sen siymbardek", "Sochingdur shom, ruxsoring qamardek", "Ey, qading sarvi chamansiymodek", "Yuzi bila sochi fikridin aylaram ohang", "Kokuling shomu yuzungdur mohi olamtobdek", "Rishtayte siym beling, anda ragi zar kamaring", "To sirishkim to'kmading, la'lingni xandon qilmading", "Erur xoki tanim yo'lingda pomol", "Sho'xlig' birla manga ruhfito qildi kalom", "Jilva qil, gulshanda to shamshod zebolanmasun", "Pariro'yo, fidodur sanga yuz jon", "Sho'xi gulpirahanu sarvi xiromondursan", "Mohruxsoru qamartal'atu zebodursan", "Chamanda lolayu guldurmu yo gulgun uzoringmu?" "Dema ohim ko'rub, ishq iztirobidin nishondur", "Parishon etma kokul dasta-dasta", "Ey, dudog'ing rashki kavsar xatti rayhon ustina", "Bahori orazing gulzori bo'ldi sabzadin toza", "Ko'zumga furqat ayyomida jonon uchradi nogah", "Dedim arzi dilimni yora etti", "Dilu jon, shukr eting, kulbamg'a ul nomehribon keldi", "Ey niholi sarvqomat, qadu bastingga, bale!", "Sham' dudidurmu yo ul yuzda gisu halqasi?", "Ko'rmadi davron ko'zi sendek surayyopaykare", "Qoshingga tekkizmagil qalamni" misralari bilan boshlanadigan hassos oshiqona, "paydo", "ango", "ey soqiy", "qiloli", "nay", "kelmadi" radifli, "Qadam qo'ydi buzulgon tiyra kulbam sori tun mohim", "Ko'rmadi davron ko'zi sendek surayyopaykare" misralari bilan boshlanadigan sof irfoniy g'azallari bor.

Amiriy g'azallarini uch guruhga ajratish mumkin: majoziy ishq tarannumiga bag'ishlangan oshiqona she'rlar, majoziy va haqiqiy ishq tasviri o'zaro uyg'unlashib ketgan ham oshiqonayu ham orifona she'rlar, tasavvuf haqiqatlari badiiy talqin qilingan sof irfoniy - orifona she'rlar. Chunki oshiqona g'azallar tarkibida orifona baytlar ham keladi. Majoziy muhabbat tasviridan boshlangan g'azal haqiqiy ishq tarannumiga bog'lanib ketadi. Jumladan, "ichra" radifli g'azalda hayot go'zali ta'riflanib kelib, uchinchi baytida mana bunday bayt uchraydiki, uni tasavvufdan ajratib olib, dunyoviy talqin qilib bo'lmaydi:

*Kel, ey soqiy, qadah tut, ishrat ayyomin g'animat bil -
Ki, cho'q zebadadur yor ila may ichmak bahor ichra (1,300).*

Baytda soqiy, may, qadah tasavvuf istilohlaridan bo'lib, ular bilan birga bahor va ishrat ayyomi ham kontekstda irfoniy mazmun ifodalab kelgan. Bu yerda, may - ilohiy ishqni, qadah - bu ishq tushlab ko'ngilni, soqiy - ayni ishq zavqini ulashadigan komil murshidni, bahor ana shu ishqqa munosib faslni, ishrat ayyomi esa ilohiy ishq huzuri va xumori pallasini tamsil etib kelayapti. Ya'ni inson sevgi yoshida ishqni g'animat bilib, uning huzuridan bahramand bo'lishi kerak.

Bu dunyo g'amu tashvishlarini unutishning eng yaxshi vositasi ilohiy ishq hisoblanadi. Ilohiy ishqni tasavvuf she'riyatida may tamsil etadi. "Tasavvufda may ishq tug'yoni, ilohiy tajalliyot, pok ishq. Ilohiy nurning so'fiy qalbidagi jilvasi". Bu she'riyatda oshiqning maydan najot istashining sababi shunda. Amiriy ham "Qoshingga tekuzmag'il qalamni" nomli mashhur g'azalida salaflariga ergashib: "Bir kosa arg'uvonday qizil may har qancha g'am hujumini daf etadi", - deb yozadi:

*Bir kosa sharobi arg'uvoniy
Pamol qilur hujumi g'amni (1,345).*

Shuning uchun ham boshqa bir baytida: "Agar dil ahlining may va go'zal kabi manzuri bo'lmasa, ey Amir, bu dunyoning o'tkinchi ayshu ishratidn nima naf?", - deydi:

*Agar may birla shohid bo'lmasa manzuri ahli dil,
Na hosildur, Amir, olamning ayshi bebaqosidin (1,288).*

O'z-o'zidan, bu yerda shohiddan maqsad - ilohiy mahbuba, maydan murod esa - unga bo'lgan muhabbatdir.

Mumtoz adabiy an'anada bo'lgani kabi uning ijodida ham majoziy va haqiqiy ishq bir-birini to'ldiradi, biri ikkinchisiga vosita sifatida qaraladi. Ishqni hayotning ma'nosi, ijodning ilhomchisi hisoblagan shoir ko'plab g'azallarida o'zini "ishq mulkining amiri", "mulki dil amiri", "ko'ngil taxti amiri", "junun shahri amiri", "iqlimi vafo amiri" sifatлари bilan lutf etadi.

⁵ Улудор С. Тасаввув теримлари сўзлиги, 70-бет.

Albatta, irfoniy she'riyatdagi haqiqiy va majoziy ishq ta'rifini ajrata bilish ham kerak. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" pandnomasida tasnif qilgani kabi, bir toifa qalam ahli faqat ilohiy ishqni kuylasa, boshqa toifada haqiqiy va majoziy ishq tarannumi o'zara omuxta bo'ladi, yana bir toifada esa majoziy ishq ta'rif-tavsifi ustuvor.

Xulosa va takliflar

Manbalarga tayanib majoziy ishq haqiqiy ishqning soyasi, majoziy ishq – vosita, uning samarasi haqiqiy ishq, deydigan bo'lsak, bunda ham avom ishqida bo'lganidek, visol hijronga o'rin bo'shatib beradi. Majoziy ishq bulog'ini ochish uchun dastlab dard bo'lishi kerak. Dard bo'lgan taqdirda oshiqlik chinakam va haqiqiy tus oladi. Shuningdek, dard bo'lgan mahalda oshiq qalbi va ruhiyatida poklanish jarayoni kechib, oshiq bu yo'lda uchraydigan g'ov va to'siqlarni mardonavor yengib o'tishga bel bog'laydi, mashaqqat yukini yelkasiga oladi. Haqiqiy sevgi boqiy zot Olloh taoloni sevmoqdir. Majoziy ishq – bir foniy vujudni, insonni sevishdir. Majoziy ishq haqiqiy ishqqa yetkazadi. Ha, majoz haqiqatga eltuvchi ko'prikdir. Majoziy atalmish inson ishq ham bandani ma'rifat tufayli bir kun Olloh taolo muhabbatiga olib borishi mumkin.

Bir forsiy baytida esa "Agar majozda haqiqat bo'yi bo'lmasa. yo ma'shuq husni darajasini his qilolmaymiz, yoki unga bo'lgan muhabbatimiz chin emas", – deb kinoya qiladi:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amiriy. Devon. I. O'zbekcha she'rlar (Nashrga tayyorlovchilar A.Madaminov, E.Ochilov, Z.Qobilova, O.Davlatov). – T.: "Tamaddun", 2017.
2. Улудоғ С. Тасаввуф теримлери сўзлиги. – Истанбул, 2005. – С. 239.
3. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: "Фан", 1983, 25-бет.
4. Қобилова З. Муҳаббат мамлакатининг амири \ \ А м и р и й. Девон. I. Ўзбекча шеърлар, 16-бет.

Nest b'yi haqiqate ba ma'oz,
Husni ma'shuqu ishq most g'alat (2,175).

Amiriyning irfoniy she'rlaridagi asosiy g'oyalar

- ilohiy ishqning dunyoviy muhabbatdan ustunligi;
- hayotning mohiyati va inson umrining ma'nosi haqiqiy ishqda ekanligi; dunyoviy muhabbatning o'tkinchiligi haqiqiy ishqning abadiyligi;
- ilohsevarlik dunyo hoyu havaslarini ko'ngildan siqib chiqarishi;
- Haq ishq insonning ko'nglini poklab, xulqini komillashtirishi va hokazo.

Bu yuksak g'oyalarni shoir tasavvuf istiloh va timsollari, irfoniy ma'no kasb etgan an'anaviy obrazlar, ramzu majozlar orqali badiiy talqin qiladi.

Amiriy Sharq mumtoz so'z san'atida mavjud an'analar doirasida ijod qilgan. Irfoniy g'oyalar targ'ibi, ilohiy ishq tarannumi esa bu adabiyotning yetakchi xususiyati edi. Shoh-shoir ijodida ham haqiqiy va majoziy ishq tasviri o'zaro uyg'unlashib, bir-birini to'ldirib va boyitib kelganini ko'ramiz.

5. Комилов Н. Маънолар оламига сафар (Алишер Навоий ғазалларига шарҳлар). – Тошкент: "Tamaddun", 2012, 27–28-бетлар.
6. Абдуқодиров А. Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли луғати (иккинчи китоб). – Хўжанд: Раҳим Жалил номидаги давлат нашриёти, 2002, 17-бет.
7. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами, X жилдлик, 9-жилд. – Тошкент: F.Ғулум номидаги НМИУ, 2011, 464-б